

Mediebilden av psykisk sjukdom och psykiatri i samband med våldsbrott

En studie av DN, Aftonbladet och Rapport

Joel Rasmussen
Birgitta Höijer

 ÖREBRO UNIVERSITET

RIKSFÖRBUNDET FÖR SOCIAL OCH MENTAL HÄLSA

Förord

Det rapporteras relativt ofta om människors psykiska ohälsa i media, inte sällan på ett välbalanserat och inkännande sätt. Många människor har därför vågat träda fram och berätta hur det är att leva med ett psykiskt funktionshinder. Borta är ryggbilder och bortvända ansikten.

Samtidigt som människor med psykisk ohälsa kommit fram i media på ett helt annat sätt än tidigare finns en tendens som styr i en annan riktning. Genom att media rapporterar allt mer om våldsbrott begångna av allvarligt psykiskt sjuka och ger detta oproportionerlig stor plats förknippar allmänheten psykisk sjukdom med våld.

Genom att psykiskt sjuka pekats ut på detta sätt drabbar det också hela gruppen och många drar sig därför att gå ut i media.

Det är ett av skälen till att RSMH tagit initiativet till ett medieprojekt, liksom till denna studie. Vår förhoppning är att studiens resultat och analys som Örebro universitet står för ska leda till diskussion och debatt.

Jan-Olof Forsén
Förbundsordförande

Innehållsförteckning

Förord	2
Inledning	3
Ett växande forskningsfält	3
Psykiskt sjuk och farlig?	4
Teoretiska utgångspunkter och metod	4
Material	5
Resultat	6
Den individualiserade orsaken: psykisk sjukdom	6
Den institutionella orsaken: psykiatri och politik	9
Psykiatrisk expertdominans	11
Motbilder	12
Jämförelse	13
Diskussion	14
Litteraturförteckning	16

Inledning

Mediernas intresse för våldsbrott är lika gammalt som nyhetsjournalistiken själv. Våldsbrott provocerar normerna, aktualiserar vad som är rätt och fel, normalt och avvikande. Här ställs relationen mellan individ och samhälle på sin spets (Pollack 2004). Dramatiska och sensationella berättelser har också alltid varit attraktiva och väckt allmänhetens nyfikenhet. En psykiskt sjuk person står ibland i centrum för uppmärksamheten och för den mycket heterogena gruppen med psykiska problem brukar då relationen till omgivningen aktualiseras med besked.

När det gäller våldsdåd är både medier och medborgare intresserade av att försöka förstå vad som ligger bakom händelsen, varför den inträffade. I medierna är avståndet kort till spekulationer. Tiden efter mordet på utrikesminister Anna Lindh är i det sammanhanget intressant. Mordet fick stor medieuppmärksamhet och det inträffade ytterligare ett våldsdåd, mordet på en flicka i Arvika. Psykisk sjukdom och den psykiatriska vården var centrala teman i medierapporteringen och det är därför särskilt angeläget att studera dessa mediebilder.

I föreliggande rapport presenteras en studie av Dagens Nyheter, Aftonbladet, och SVT:s Rapport. De har stora upplagor och publik. Den tidsperiod som studien omfattar sträcker sig från den 10 september 2003 till den 10 oktober samma år. Syftet med studien är att undersöka mediebilden av svåra psykiska problem och psykiatrisk vård i samband med rapporterade våldshändelser. Här blir det viktigt att se hur orsaks-sammanhang formas, vad för lösningar som efterfrågas och av vem, samt vilken utbredning olika perspektiv har.

Ett växande forskningsfält

I en översikt över forskningsområdet pekar Signorielli (1993) på att medierna har visat allt större intresse för psykisk sjukdom relaterat till brottslighet ända sedan 1880-talet. Sedan 1900-talets början har rapporteringen tilltagit, parallellt med ett allmänt ökande intresse för psykisk ohälsa, psykologi och psykiatri. Om medierna har betonat plötslighet och farlighet, så har flera professionella inom psykiatri hävdat motsatsen. Mediebilderna har, menar Signorielli, varit snarlika de negativa, kulturella stereotyper av psykisk sjukdom som har funnits i samhället länge.

Seale (2002) inleder sin resumé av området med påståendet, att de skrämmande drag vi förknippar med

en "livsfarlig galning" ofta får karaktärisera psykisk sjukdom i medierna. När Greg Philo och mediegruppen i Glasgow (1999) studerade tv-nyheter, tidningsjournalistik och fiktion under en månads tid under tidigt 1990-tal visade det sig också att kategorin "våld mot andra" var den allra vanligaste. Dessutom prioriterades materialet som relaterade psykisk sjukdom till våld som stora nyheter och löpsedelmaterial. De sympatiska representationerna av psykisk sjukdom var betydligt färre och fick blygsammare behandling. Nairn et al (2001) kommer i en jämförelse av nyheter och källmaterial fram till att nyheterna generellt konstrueras till att bli mer negativa än källmaterialet. Samma tendens, menar Nairn (1999) drabbar psykiatrikers uttalanden i nyheter.

Andra har främst fokuserat på fiktion (Wahl 1995; Wilson m.fl. 2003; Anderson 2003). I filmer, tv-serier, i bokvärldens thrillers och deckare, framställs ofta psykisk sjukdom som något främmande och farligt, alternativt komiskt. Genom att avvika beteenden lyfts fram menar Wilson m.fl. (2003) att personer som lider av psykisk sjukdom kan betraktas som ett hot mot samhället och samhällets normer. Enligt Anderson (2003) har fiktionen en överskridande effekt i rollen som medskapare av en kultur i vilken nyheter formuleras och förstås.

Även i publikstudier eller medborgarstudier har oförutsägbarhet och farlighet uppfattats som typiskt för personer som lider av psykisk sjukdom. Flera forskare menar att attityderna närs av selektiv medierapportering som i hög utsträckning uppmärksammar bisarra och atypiska fall där förövarens psykiska ohälsa får mycket uppmärksamhet. Det har också visat sig att attityderna gentemot människor med svåra psykiska problem förvärras efter den här sortens överfall och att dessa attityder kan vara ihärdiga (Steadman & Cocozza, 1977; Angemeyer & Matchinger, 1996; Philo, 1999).

I mötet med medierna och allmänhetens nedsättande särbehandling upplever brukaren det som Goffman (1963/2004) kallar stigmatisering. Philo (1999) lyfter fram stigmatiseringen av ett 30-tal brukare som intervjuats. Även efter mordet på Anna Lindh uttrycktes en särskild utsatthet och stigmatisering bland brukare (Höijer & Rasmussen, 2005). Intresset för medier och stigmatisering visar sig också i att vissa psykiatriska tidskrifter har publicerat temanummer på området, som *Journal of Mental Health* och *The Canadian Journal of Psychiatry*. Här framhålls svårigheterna att hantera både sina psykiska problem och negativa attityder i samhället (Penn & Wykes, 2003) liksom att fördomar och diskriminering mot människor som lider av psykisk sjukdom kan drabba så till den grad att sjukdomar/ besvär kan bli kroniska på grund av att människor

fastnar och far illa i de negativa attitydernas grepp (Arboleda-Flórez, 2003).

Det finns också ett intresse för vård- och socialpolitikens inriktning i efterdyningarna av den här sortens våldsdåd. Framför allt i Storbritannien, som har reformerat psykiatrin liksom Sverige och övriga Europa, beskrivs politikernas känslighet för opinionen efter oförutsedda, tillsynes oförklarliga våldsbrott. Konkreta konsekvenser av händelserna var bland annat en förnyad genomgång av det psykiatriska reformarbetet i Storbritannien. Här uppmärksammas också en ökad professionell upptagenhet vid risk och farlighet (Philo & Secker, 2002; Hallam, 2002).

Det är uppenbart att en negativ medierapportering, med konsekvenser som hårdnad vård- och socialpolitik är en angelägenhet för flera yrkesverksamma inom den psykiatriska vården. Flera artiklar i psykiatriska tidskrifter lyfter frågorna till makronivå, och betonar att vården av människor som lider av svåra psykiska problem har viktiga sociala och politiska dimensioner. Att missvisande medierapportering kan få konsekvenser för framtidens ledande principer och lagar beskrivs som oroande (se exempelvis Anderson 2003; Huang & Priebe 2003, Cutcliffe & Hennigan 2001).

Psykiskt sjuk och farlig?

Även om resultaten varierar något mellan studierna, så tycks brott vara något lite mer förekommande bland människor som har svåra psykiska problem än bland övriga medborgare. Men kopplingen – psykisk sjukdom och våld – är svag. Missbruk, ålder (ung vuxen), kön (man), tidigare utsatthet för våld samt hemlöshet är några viktiga variabler.

När våldsbrott ändå inträffar drabbar de oftast familjemedlemmar och andra personer som förövaren känner – som i övriga befolkningen alltså. Forskningen visar heller inte att avinstitutionalisering har lett till att fler människor med svåra psykiska problem begår våldsbrott. I Storbritannien har våldet istället minskat i gruppen (se Bülow's översikt, 2004). Det har också visat sig att sociala omständigheter och erfarenheter är viktiga i sammanhanget. Många personer som vårdas inom psykiatrin har någon gång i livet drabbats av psykiskt och fysiskt eller sexuellt våld. Swanson et al (2002) kommer i en omfattande studie fram till att psykiskt sjukas våld bottnar i de långsiktiga psykologiska effekterna av viktigmisering och trauman, som ytterligare förvärras av missbruk, hemlöshet och utsatthet för hotfulla miljöer. Om ingen, eller bara någon av dessa faktorer var aktuell, var brottsprevalensen nere på 2 procent, det vill säga i

nivå med den övriga befolkningen. Då flera svåra sociala förhållanden föreligger ökar däremot riskerna.

Om detta finns det troligen olika uppfattningar inom den psykiatriska vården och forskningen. De fackmässiga perspektiven på psykisk sjukdom som beskrivs i psykiatriuppföljningen (1997:16) skiljer sig åt och är inte alltid lätta att integrera. Men debatten och ideologikritiken som nådde sin kulmen runt 1970 har senare tystnat eller åtminstone ändrat karaktär. Den biomedicinska psykiatrin med de biologiska orsaksförklaringarna har fått stärkt inflytande och beskrivs som överlägsen i betydelse jämfört med socialpsykiatriska och framför allt psykodynamiska perspektiv som har fått flytta tillbaka positionerna (Svensson 1991; Bülow 2004). En sådan utveckling kan också ha betydelse för hur den psykiska ohälsan relateras till våldsbrott i medierna.

Teoretiska utgångspunkter och metod

En diskursanalytisk metod användes som riktar analysen mot förklaringar och språkliga utsagor. En diskurs kan kort och gott sägas vara "ett bestämt sätt att tala om och förstå världen (eller ett utsnitt av världen)", och bygger på utgångspunkten att texter inte är neutrala återgivning av verkligheten utan färgade av perspektiv och värderingar (Winter Jørgensen & Phillips, 1999: 7). Analysen är framför allt kvantitativt inriktad, vilket betyder att ett större antal texter eller delar av texter kodas i en uppsättning avgränsade kategorier. Därmed kan förekomsten och utbredningen av olika perspektiv bestämmas, jämföras sinsemellan och med materialet som helhet.

En diskursanalys förankras alltid i teoretiska perspektiv. En utgångspunkt för föreliggande analys är sociokognitiv teori, och framför allt begreppen attribution och stereotyp. Attributionsteorin ställer i centrum hur människor uppfattar och identifierar orsaker till händelser. En viktig åtskillnad görs mellan den dispositionella attributeringen, som förlägger orsaken internt till en person, och den situationella attributeringen, som förlägger orsaken utanför individen, till omständigheterna. Som Augustinos och Walker (1995:62) kortfattat uttrycker det ... "Causes to behaviour can be thought of as residing either within the actor or outside the actor."

Då studier har visat att tidigare viktigmisering och trauman och den nuvarande sociala situation är viktiga faktorer när det gäller sambanden mellan psykisk sjukdom och våldsbrott (Swanson et al 2002) torde ensidigt dispositionella attributeringar framställa svåra psykiska problem orimligt negativt. Den psykiatriska

diagnosen blir i sig själv ett stigma med förebud om våldsamt beteende, som i sin tur kan få negativa följder som stigmatisering och sociala problem. Det är därför centralt att lyfta fram *hur* psykisk sjukdom relateras till våld.

Här blir också Lippmans (1922/2004) syn på stereotyper som moraliserande och kulturellt betingade kategoriseringar viktiga. I Lippmans perspektiv fungerar stereotypen som försvar av självbilder och positioner, som del i en process då ett "vi och dom" artikuleras och vidare i konstruktionen av hierarkier i samhället. Stereotypen är förenklande, den attribuerar bestämda och konstitutionella egenskaper till gruppen och individen. I och med att ingen egentlig åtskillnad görs mellan egenskaper och person/grupp – det ena konstituerar ju det andra – fungerar den stereotypa utsagan *både* som beskrivning och förklaring. Som sådana är stereotyper olyckligt orättvisande menar Augoustinos och Walker (1995: 226).

Förutom den dispositionella och situationella attributionen, användes också en kategori vi kallar institutionell. "Ingen annan medicinsk disciplin rymmer en sådan mängd motstridiga uppfattningar som psykiatri" skriver Svensson (1991: 8). Mot bakgrund av att olika yrkeskategorier inom psykiatri tillämpar olika perspektiv på psykisk ohälsa, och det stora material som faktiskt rörde området, var det angeläget att se till vad för uppfattningar som dominerade i medierna, vilken expertis som fick tolkningsföreträde efter våldsdåden då psykisk sjukdom och psykiatrifrågor aktualiserades. Uttalanden från olika experter räknades och kategoriserades liksom det övriga materialet.

En sista kategori rymmer vad vi kallar motbilder och sammansatta perspektiv. Motbilden är oppositionell i förhållande till den dominerande. I denna kan omständigheter, perspektiv, fakta lyftas fram som rekontextualiserar och "ritar om kartan" på så sätt en dominerande diskurs utmanas. Det material som väver in flera perspektiv, exempelvis både dispositionella och situationella attributioner, kanske uttalanden från skilda experter, kallar vi sammansatta.

Vad som identifieras är en diskurs om psykisk sjukdom och psykiatrisk vård som fungerar inkluderande och exkluderande; vissa förhållanden uppmärksammas, andra inte; vissa perspektiv får mer plats, andra mindre. Med en medvetenhet om den tidigare forskningens resultat, spännvidden av perspektiv på psykisk sjukdom och psykiatrisk vård, söker studien uppmärksamma *både* det närvarande och det frånvarande. Med intryck av Bourdieu (1997) kan diskursens "censurerande" funktion analyseras.

Material

Med utgångspunkten att medierna sätter agendan för vilka frågor som allmänheten uppfattar som centrala i samhällsdebatten valdes medier med stor räckvidd bland befolkningen ut för granskning och analys. Det är också angeläget att studera medier med olika inriktning och ambitionsnivåer såsom morgontidning och kvällstidning. Här valdes DN som största rikstäckande morgontidning, och Aftonbladet som idag är den största tabloiden. Televisionens nyhetssändningar intar en särställning när det gäller genomslag, varför det också var viktigt att studera dessa. Här föll valet på det publikt sett största nyhetsprogrammet, Rapport.

För att välja ut tidningsmaterial användes databaserna Mediarkivet, och Presstext.¹ De sökord som fungerade och visade sig ge träffar var: psyk* vansinnesdåd* galning* Eftersom det finns en professionell terminologi för svåra psykiska problem, såväl som en lekmanamässig, måste också sökorden omfatta något av denna spännvidd.

Sökningarna gav ett stort material. För att få detta hanterbart rensades sportsidor, teaterrecensioner, filmrecensioner och artiklar om kommande filmer och tv-program bort. Intressant att notera är emellertid att sökningarna gav många träffar i tidningarnas olika delar. Efter gallringen återstod från Aftonbladet 120 artiklar och från DN 123. Förutom nyheter, kultur- debatt- och ledarsidor analyserades även insändare.

Genom att söka på statens ljud- och bildarkiv kunde vi för samma tidsperiod som för tidningarna få fram 24 telegram/inslag/reportage som rörde psykisk sjukdom och psykiatri. De sökord som användes var: psykiatri* psykiska sjukdomar* och vansinnesdåd*

¹ Kontroller gjordes så att den mängd artiklar som vanligen distribueras till databaserna från tidningarna också fanns tillgänglig under den studerade perioden.

Resultat

Direkt efter överfallet på Anna Lindh, den 10 september 2003, spekulerades det och antogs att gärningsmannen skulle vara psykiskt sjuk. Förklaringen till våldet som kom att dominera var också den att vissa personer är disponerade för våld på grund av psykisk sjukdom – detta illustrerat med professionella eller lekmanamässiga diagnoser, beskrivningar av symtom, och vidare oberäknlighet och farlighet. Jämte denna individualiserade förklaring, belyser medierna också institutionella problem. Här uppmärksammas psykiatrins yttre förutsättningar, och en kritik av psykiatrins utveckling de senaste decennierna artikuleras. Motbilder av psykisk sjukdom och den psykiatriska vården förekom, om än i mindre omfattning och med mindre genomslag.

Den individualiserade orsaken: psykisk sjukdom

I den dispositionella förklaringsmodellen ingår det att inte skilja på person och gärning. Ofta beskrivs ett brott, och vidare att gärningsmannen kan vara psykiskt sjuk eller de facto är det. De psykiska problemen presenteras i lekmanamässiga termer eller professionella som en direkt orsak till våldsbrott. Personen i fråga är sin psykiska sjukdom eller störning, och de psykiska problemen innebär att personen har en disposition, en fallenhet, för våldsbrott.

Här följer emellertid sällan någon analys eller fördjupning av "fallenheten" eller "dispositionen". Utan bakgrund och djupare belysning framställs de svåra psykiska problemen som den bakomliggande orsaken, som determinanten. Kontentan blir att psykisk sjukdom disponerar för våld. I samma stund skiljs våldet och de psykiska problemen från sitt sociala sammanhang. Orsak och verkan åskådliggörs inte utan lämnas i ett oklart, diffust töcken. Våldet blir ett obegripligt fenomen,

"divorced from its social context" som Best (1999:25) uttrycker det.

Sett till tidningarna i studien är den dispositionella orsaken en attribuering som är vanligare på nyhetssidor än i övriga avdelningar. På Aftonbladet nyhetssidor innehöll 46 procent klart dispositionella attribueringar (se tabell 1). Lägger vi till de artiklar som också riktar fokus mot den psykiatriska vårdens betingelser, är artiklarna som framhåller svåra psykiska problem som orsaksförklaring helt dominerande.

"23-åringen var styrd av röster" löd rubriken i Aftonbladet några dagar efter mordet i Arvika. Så definieras mannens psykiska problematik. Så förklaras också hans brott. I en andra orsakskedja, står psykiatrins missbedömning eller försumlighet med avseende på mannens farlighet. Han borde ha varit institutionaliserad under tvång. Utan andra variabler antyder artikeln att vem som helst som "hör röster" är farlig – psykisk sjukdom disponerar för våld.

I Dagens Nyheter innehöll 33 procent av nyhetsartiklarna entydigt dispositionella attribueringar (se tabell 2). Om vi räknar in de som också uppmärksammade den psykiatriska vårdens förutsättningar uppgår antalet till 64 procent.

Liksom i andra medier applicerades den individualiserade, dispositionella tolkningen snabbt efter händelsen. "Vi tror och hoppas att Anna Lindh råkade ut för en ensam galning" säger t ex en säkerhetschef i DN den 11 september.² På nyhetssidorna kunde vi den 12 september läsa att det än så länge inte fanns någon misstänkt för mordet på Anna Lindh, men att Länskriminalchefen Leif Jennekvist "tror att gärningsmannen finns i polisens register och att han kan vara psykiskt sjuk."³

² "Skärpt bevakning efter knivdådet" DN 030911

³ "Ensam gärningsman troligast. Inget tyder på att det var ett planerat död. Sannolikt har mördaren begått våldsdåd tidigare, enligt polisen" DN 030912.

TABELL 1. AFTONBLADETS ORSAKSFÖRKLARINGAR. HORISONTELL PROCENT.

	Dispositionell	Institutionell	Disp/Inst.	Sammansatt/ Motbilder	(antal)
Nyheter	46 %	9 %	38 %	8 %	(80)
Led/kul/deb	19 %	19 %	13 %	50 %	(16)
Insändare	21 %	25 %	38 %	17 %	(24)

Som framgår av tabellen är den dispositionella orsaksförklaringen, psykisk sjukdom som determinant, vanligast på nyhetssidor, medan motbilder och sammansatta förklaringar är vanligare på ledar- kultur- och debattplats.

I Rapport är antalet enheter av naturliga skäl färre. På en halvtimme blir antalet inslag, reportage, telegram, en bråkdel av mängden i en stor dagstidning. De entydigt dispositionella attribueringarna var 29 procent i Rapport, och inräknat enheter som också behandlar psykiatrin 75 procent (se tabell 3).

Redan den 10 september, alltså samma dag som Anna Lindh blev överfallen, spekulerade en politisk kommentator om säkerheten kring politiker i framtiden samt möjliga gärningsmän. Mitt tips är, sa han, "att utrikesministern kommer att ha livvakt oavsett om det var ett politiskt attentat eller en vettvilling eller en mentalsjuk" (Rapport 10 september).

Initialt var begreppet vansinnesdåd vanligt, och riktade genast uppmärksamheten mot de psykiska problemen som orsak. Det blir också tydligt att "det vansinniga" inte konstitueras av ett våldsdåd i sig, utan av gärningsmannens hälsotillstånd. I extrainsatta Rapportsändningar den 11 september upprepades detta gång på gång genom att två alternativ presenterades. Polisen ville inte säga om mordet på Anna Lindh var... "ett vansinnesdåd eller ett brott organiserat av flera aktörer." Om det var ett vansinnesdåd visar sig alltså när gärningsmannens psykiska status har avslöjats.

Nyheter är direkta, rättframma. Konstaterandet att en gärningsman tros vara psykiskt sjuk får snabbt besvara den journalistiska frågan "varför" när ett våldsdåd har inträffat. Ibland sätter konstaterandet punkt för artikeln. Den psykiska sjukdomen blir skenbart förklaring nog. Här finns likheter med en annan orsaksförklaring. För

samma princip gäller också ondskan, som blev en vanlig förklaring i medierna efter mordet i Falun, Bjuv och på Stureplan. "När ondskan används som förklaring behöver den aldrig kompletteras med andra samvarierande orsaker utan är i sig själv tillräcklig" (Lindblom, 1999: 79).

En artikel i Dagens Nyheter, den 15 september, berättar att den misstänkte mördaren i Arvika är häktad.⁴ Vidare får läsaren veta att den häktade har erkänt, men att motivet är oklart, att han inte kände flickan och att valet av offer tycks ha varit slumpartat. Efter en beskrivning av sorgearbetet i Arvika, kommer så själva slutpoängen. "Den häktade 23-årige mannen var frivilligt intagen på Arvika sjukhus psykiatriska klinik vid tiden för dådet."

Samma typ av rekapitulering får avsluta en artikel om domen mot en man som vid upprepade tillfällen hade våldtagit en minderårig flicka.⁵ Efter brottsrubricering och straffsats avslöjats, kommer slutpoängen: "Enligt den rättspsykiatriska undersökningen är mannen psykiskt störd".

Den här sortens korta telegram, då den psykiska sjukdomens bakgrund och sociala kontext utelämnas, är också vanlig i tv-nyheter. Själva beteckningen "psykiskt sjuk" blir på ett ytligt och skenbart sätt orsaken till brott. Vad som formas är inte en diskurs som uppmärksammar förebyggande insatser under vuxenvärldens och samhällets ansvar, utan problemen individualiseras och

⁴ "Misstänkt flickmördare i Arvika häktad" DN 030915

⁵ "Fyra års fängelse för våldtäkter" DN 030924

TABELL 2. DAGENS NYHETERS ORSAKS-FÖRKLARINGAR. HORISONTELL PROCENT.

	Dispositionell	Institutionell	Disp/Inst.	Sammansatt/Motbilder	(antal)
Nyheter	33 %	20 %	30 %	16 %	(69)
Led/kul/deb	13 %	13 %	19 %	58 %	(31)
Insändare	17 %	26 %	26 %	30 %	(23)

Samma mönster som i resultatöversikten över Aftonbladet ser vi här, om än med färre entydigt dispositionella förklaringar. Motbilder och sammansatta bilder är också fler.

TABELL 3. RAPPORTS ORSAKS-FÖRKLARINGAR. HORISONTELL PROCENT.

	Dispositionell	Institutionell	Disp/Inst.	Sammansatt/Motbilder	(antal)
Studio/reportage	29 %	8 %	46 %	17 %	(24)

I Rapport fick frågor rörande psykisk sjukdom och den psykiatriska vården stor plats. Resultatet liknar det från Dagens Nyheters nyhetssidor.

forslas så över till institutionen, alltså psykiatrin. Att utelämnas bakgrund, sammanhang, sociala faktorer blir ett effektivt sätt att distinkt särskilja förövaren från offer, ond från god.

Efter mordet på den femåriga flickan Sabina i Arvika fick en artikel i Dagens Nyheter rubriken: "Femåring mördad i Arvika. Patient greps en timme senare på den psykiatriska kliniken vid Arvika sjukhus". Vidare beskrivs händelsen, bland annat hur dagispersonal hade försökt hindra gärningsmannen men inte hunnit. Här berättas också att mannen hade fått reda på Anna Lindhs mord samt att gärningsmannen är gripen. "Han anhölls som på sannolika skäl misstänkt för mord. Mannen är tidigare känd av polisen för mindre brott, dock ej våldsbrott." Psykisk sjukdom som determinant, som orsak, återkommer i rekapituleringen: "Han vårdas för psykiatriska besvär".⁶

"En galnings verk är aldrig rationellt" kunde vi läsa i en kommentar i DN, den 12 september. Likhetstecken sätts mellan psykisk sjukdom och farlighet, oberäknelighet och irrationalitet. Det blir ett fenomen i totalt motsatsförhållande till den "friska" rationaliteten:

"En ensam galning har kanske gjort detta, försöker man trösta sig. Men den ensamma galningen är ofta bra på att fånga upp tidens stämningar; han – eller hon – kan fungera som en katalysator för ett större hat som lever i samhället".⁷

Den här diskursen underbyggs av en mängd påståenden. Bland annat påstås EMU-debatten göra människor som lider av svåra psykiska problem särskilt förvirrade och uppretade, ja så ur gängorna att våldsdåd kan bli följden av den uppdämda "stämningen" i samhället. Vissa politiker var oroad över situationen:

"Den här valrörelsen har varit den mest påfrestande ur den synvinkeln, säger Svensson som tror att vissa inslag i eurodebatten kan hetsa upp känslorna hos psykiskt störda personer".⁸

Likå stärks föreställningen om plötslighet och fullständig irrationalitet av antagandet att det räcker för en person som lider av svåra psykiska problem att höra om ett brutalt våldsdåd, för att personen själv ska gå ut och göra sig skyldig till något lika fruktansvärt. En artikel i Dagens Nyheter den 15 september berättar att gärningsmannen i Arvika "tillsammans med övriga patienter på den psykiatriska avdelningen fått information av personalen om Anna Lindhs död." Vidare avrundas artikeln med följande konstaterande: "Strax därefter begav han sig till Gategården där han överföll flickan."⁹

Samma tolkning gjordes vid fler tillfällen och i olika medier. I Rapport den 12 september berättade Claes Elfsberg följande:

"Den man som igår knivhögg en 5-årig flicka till döds på en förskola i Arvika erkände idag dådet. Gärningsmannen har inga kopplingar vare sig till flickan eller förskolan utan tros ha inspirerats av mordet på Anna Lindh. Det säger en expert till Rapport."

Experten är psykiatriprofessorn Sten Levander. I Aftonbladet antyds samma plötslighet och oberäknelighet. Här menar en annan rättspsykiatriker, Ulf Åsgård, att en knuff kan ha utlöst mordet på Anna Lindh. Att ett så obetydligt stimuli kan ha sådan inverkan, med ett så tragiskt våldsdåd som följd. Rubriksättaren måste konstatera: "Han kan vara farlig för alla".

Samma bild av psykisk sjukdom, plötslighet och oberäknelighet, närs av berättelser om gärningsmän som snabbt svänger om i karaktär och blir våldsamma. Kontraster betonas, som i ett dramatiskt porträtt av en "Dr Jekyll and Mr Hyde". I Aftonbladet den 17 september får den då misstänkte 35-åringen diagnosen narcissistiskt personlighetsstörd. Dessförinnan, i rubriken, har en skrämmande kontrast betonas. "Den gripne beskrivs som vänlig, charmig – och våldsam".

En liknande kontrast finner vi i beskrivningen av den unge förövaren i Arvika. Här är det mannens rörelseschema som står i fokus; hur lugnet förbyts i raseri, för att på ett märkligt återgå igen:

"Den 25-årige mannen gick lugnt fram till barnen som lekte på Gategårdens dagis i Arvika. Han tog tag i en flicka, stötte en kniv i henne flera gånger och gick sedan lika lugnt från platsen. Han greps en timme senare på psykiatriska avdelningen på sjukhuset i Arvika".¹⁰

I en artikel där en gärningsmannaprofil målas ut av Aftonbladet, med hjälp av en psykiatriker och länskriminalchefen Leif Jennekvist, beskrivs mördaren som "en desperado i behov av psykisk vård". Senare förtäljs att "Utgångspunkten är att mannen är en kallblodig, oberäknelig person som mår psykiskt dåligt." I och med att EMU-debatten antas ha hetsat eller "triggat" mannen, artikuleras beskrivningen ytterligare av en mycket oberäknelig person. Det orimliga i att mörda en politiker på grund av en "hetsig debatt" upprepar snarare än förklarar det obegripliga.

6 DN 030912

7 "Hennes mod möttes av slapphet, fantasilöshet och nonchalans" DN 030912

8 "Politiker oroas av psykiskt störda" DN 030912

9 "Misstänkt flickmördare i Arvika häktad" DN 030915

10 "Här mördades femåringen" Aftonbladet 030912

Vare sig psykstörd eller desperado; det är beteckningar som pekar ut mot en medievärld av film och fiktion, och söker visa på bilder, figurer, snarare än verkliga, dynamiska människor. Här finns inte bakgrunden i form av en människas livsvärld och historia. Här finner vi snarare vad Dyer (1999) skulle kalla stereotyper – omedelbara, lätta att känna igen, oföränderliga och okomplicerade att förhålla sig till.

Andra händelser eller historier där psykisk ohälsa ställs i fokus aktualiserades vid den här tiden. "Jagad – av en psyksjuk"¹¹ var rubriken som inledde en artikel i Aftonbladet, den 19 september. I artikeln beskrivs att kronprinsessan Victoria förföljs av en psykiskt störd 37-årig man, en som har "fantasier om sig och kronprinsessan". En polisman berättar att det är en "psykstörd galning" de har att göra med. Det framkommer att mannen har förföljt prinsessan, men inte hotat henne. Polismannen förklarar polispådraget:

"Det stämmer att vi har en del galningar som har ett överdrivet intresse för kungafamiljen. Med tanke på Anna Lindh-mordet vidtar vi naturligtvis säkerhetsåtgärder. Det finns ju en viss smittorisk, säger insatschefen Tommy Johannesson."

I artikeln varierar beteckningarna av förföljaren något, från psykiskt sjuk, eller kortvarianten psyksjuk, till galning, alternativt psykstörd galning. Här får också en lekmanamässig klassifikation av en människa, utan bakgrund eller analys, stå som orsak till möjlig brottslighet. Här upprepas kopplingen mellan psykisk sjukdom och brott. Här upprepas också föreställningen att människor som lider av svåra psykiska problem begår brott till följd av minsta påverkan utifrån. Det föreligger en "smittorisk" säger polismannen, med hänvisning till mordet på Anna Lindh.

Den institutionella orsaken: psykiatri och politik

Den attribution och orsaksförklaring som först framhölls och dominerade, var den individualiserade och dispositionella. Konsekvent aktualiserades också den psykiatriska vården, som är den professionaliserade institution som ska möta och medverka till den lidande och hjälpsökande människans återhämtning. Samtliga av förövarna till de uppmärksammade, så kallade vansinnesdåden 2003, hade själva varit hjälpsökande. Som det påpekades i Rapport den 6 oktober hade de sökt men inte fått tillräcklig vård.

När det gäller denna andra dominerande förklaring, den institutionella, var kritiken många gånger formulerad i generaliserande ordalag. Den psykiatriska vården

beskrevs som havererad, nedmonterad, och rent allmänt otillräcklig eftersom inte alla får vård. När kritiken formulerades mer konkret var det framför allt yttre faktorer som uppmärksammades. Med yttre faktorer avser vi ekonomiska resurser, slutenvårdsplatser, samordning, lagstiftning, personalbrist och så vidare. Med inre förhållanden avser vi exempelvis kompetensfrågor och faktiskt vårdinnehåll. Även i de artiklar som explicit uttrycker en dispositionell orsaksförklaring rörde utläggningar kring psykiatrin vårdens yttre betingelser. Samma mönster såg vi i alla de tre medierna. I tidningarna var debattartiklar och insändare färre, men bland dessa var andelen som rörde inre faktorer lika stor som de som rörde yttre. Utan någon egentlig journalistisk revidering av psykiatris vårdinnehåll, framfördes alltså ståndpunkten vitt och brett att så länge de yttre förutsättningarna är de rätta, är den svenska psykiatriska vården välfungerande.

Detta med ekonomi och slutenvårdsplatser var stora frågor, och de uppmärksammades av journalister och den expertis dessa vände sig till, psykiatrikerna. I Rapport den 23 september beskrevs aktuella sparbetning. Femtio miljoner kronor skulle sparas på psykiatrin i Stockholms län. Konsekvenserna konstaterades vara att "Slutenvårdsplatser läggs ner och sjukhusen vägrar att ta emot många av dem som söker hjälp." I tidningar och tv tecknades utvecklingen med allt färre slutenvårdsplatser. Som det påtalades i Rapport den 6 oktober kunde det minskande antalet vårdplatser knappast ha undgått någon efter flera veckors debatt. Vidare i Rapportinslaget beskrevs en kamp om medlen mellan allmänpsykiatrin och rättspsykiatrin:

"I början av 80-talet fanns det gott om vårdplatser inom psykiatrin, över 25 000. Men den redan då inledda omvandlingen av psykiatrin tog fart. /.../ Idag finns det bara runt 5 000 platser. Platser som ska räcka till såväl patienter inom allmänpsykiatrin, som till de som dömts till vård inom rättspsykiatrin."

"Omvandlingen av psykiatrin" nämndes i inslaget. Vid andra tillfällen kunde psykiatrireformen explicit betraktas som det stora problemet. Likhetstecken sattes mellan psykiatrireformen och den dramatiska minskningen av slutenvårdsplatser. Likhetstecken sattes mellan psykiatrireformen och de brutala nedskärningarna i stort som har drabbat den psykiatriska vården. Då detta budskap hade sänts och tryckts i tillräcklig omfattning, blev det snarast en omöjlighet att vara mot nedskärningarna, men för psykiatrireformen. Diskursen som hade skapats tillät det inte. I okunskap och förvirring, men med nyhetsformatets självsäkerhet,

¹¹ Aftonbladet 030914.

kunde problemen vinklas på så sätt att till och med brukar- och anhörigföreningar påstods ha varit mot psykiatrireformen. Enbart politiker skulle ha arbetat för reformen:

"Frivilligorganisationer och anhörigföreningar har länge protesterat mot de dramatiska nedskärningarna som gjorts inom psykvården. Sedan mitten av 1960-talet har närmare 30 000 slutenvårdsplatser försvunnit inom psykiatrin. /.../ Men bland politikerna har enigheten varit total. Alla partier har stått bakom den stora psykiatrireformen som går ut på att patienter ska slussas över från slutenvård till öppenvård och klara sig själva."¹²

I Markströms avhandling *Den svenska psykiatrireformen: bland brukare, byråkrater och eldsjälar* beskrivs tvärtom brukar- och anhörigföreningar som involverade i arbetet med psykiatrireformen. Det var något som utmärkte reformen, men som även kritiserades från vissa håll.

Att psykiatrireformen går ut på att människor ska "klara sig själva" var en vanlig ståndpunkt. Patienterna släpptes ut "vind för våg" för att "vårda sig själva i frihet"¹³ var en annan variant. Eller som en av Dagens Nyheters ledarskribenter uttryckte saken: "1980-talets psykiatrireform var en politisk skam, där mentalsjukhusen stängdes och patienterna skulle slussas ut i samhället."¹⁴ Vad som nästan aldrig följer är någon analys av vad det institutionaliserade livet hade inneburit, och om eller på vilket sätt det hjälpte människor till bättre hälsa och ett fungerande liv. Diskussionen kring vårdformer undviks systematiskt. Vad som inte heller följer, är en analys av vad psykiatrireformen egentligen skulle innebära och vad för åtgärder som var tänkta att hjälpa människor med svåra psykiska problem i samhället. Dåvarande socialministern Lars Engqvist påtalade att det är tillämpningen av psykiatrireformen som brister.¹⁵ Kjell Broström från RSMH likaså:

"För fem år sedan ungefär så varnade RSMH, i ledare och i brev till de politiska partierna, och sa 'lägg inte ner en enda slutenvårdsplats till, förrän vi har byggt upp en bra öppenvård'."¹⁶

Mot bakgrund av att hela debatten blossade upp efter ett antal tragiska mord, kan möjligen samma typ av censurerande diskurs som drabbade psykiatrireformen, ha drabbat fenomenet öppenvård. När tillräckligt många skisseringar av endimensionella och psykiskt sjuka mördare hade televiserats och tryckts, tillåter inte diskursen som har skapats en rimlig belysning av vad öppenvård och stöd i samhället är för något. Psykisk sjukdom och våld har nämnts i samma mening med sådan frekvens och sådant genomslag, att företeelserna

bildar en kausal kedja. Om psykisk sjukdom associeras med våld, är människorna som lider av psykisk sjukdom inte önskvärda i samhället. De utgör risker. Förändringen av psykiatrin, där psykiatrireformen är en del, liksom öppenvården, blir till ett enda stort riskprojekt.

Förutom resursbrist, slutenvårdsplatser, samordningsproblem, psykiatrireformen, var tvångsåtgärder på mediernas agenda. Flera psykiatriker både på nyhetsplats och i debatter drev ståndpunkten att tvångslagstiftningen måste skärpas:

"Lagen om tvångsvård för psykiskt sjuka patienter behöver ändras. I dag ser lagen mer till att hindra psykiskt sjuka från att skada sig själva än att skada andra. Det säger professor Hans Ågren som är ordförande i Svenska psykiatriska föreningen."¹⁷

"Fler psykiatriska vårdplatser räcker inte, lagen om tvångsvård måste ses över. Det menar Deanne Mannelid som är överläkare på S:t Görans psykakut."¹⁸

Parallellt, men möjligen också som effekt av psykiatriernas utlåtanden, började ledarskribenter och andra göra gällande att utökade möjligheter till tvångsvård är en bra lösning. Samma ståndpunkt uttrycks snarlikt i flera av Dagens Nyheters ledartiklar:

"En återgång till förhållandena på den slutna mentalvårdens tid är utesluten. Vad som däremot är nödvändigt är en uppstramning av tvångsmöjligheterna och – framförallt – en samordning och en upprustning av den psykiatriska vården."¹⁹

Som konsekvens av de så kallade vansinnesdåden och en tids intensivt fokus på psykiatris yttre betingelser, börjar politiker, parallellt med journalister och psykiatriker, propagera för hårda åtgärder. Även här aktualiseras tvångsåtgärder. I Rapport den 1 oktober redogör en reporter för Folkpartiets förslag om förändringar i psykvården. Förutom extra statsbidrag till landstingen, föreslås utökad tvångsvård. Lars Leijonborg intervjuades:

"Ja det behövs nu, framför allt i öppenvården en möjlighet att pressa människor att ta sina mediciner. Att de vet det, att om de inte är noga med att ta de mediciner som gör att de blir symptomfria, och därför mindre farliga för sig själva och andra, då ska de kunna

12 "1500 psykfall lever på gatan" Aftonbladet 030913

13 "Galningarnas mordsommar" Aftonbladet 030913

14 "Vansinniga spekulationer" DN 030918

15 Rapport 031002

16 Rapport 031006

17 "Det måste bli lättare att tvångsvårda" DN 030930.

18 "Anhöriga vill att tvångsvården ses över" DN 031004

19 "Vår rädsla och deras frihet" DN 030920

tvångsomhändertags. Bara det hotet tror många kommer att göra öppenvården bättre.”

Journalistiken i stort pekar inte på effekterna av ”tvånget”, ja någon möjlig minskning av våldet på grundval av utökad tvångsmedicinering eller tvångsintagning. Att ett tvångsomhändertagande av farliga individer kan fylla en kortsiktig skyddande funktion torde inte vara särskilt kontroversiellt. Men då rör det sig om just kontroll med ett visst ändamål, inte vård. Vad som diskuterades i sammanhanget som citerades ovan, var emellertid öppenvården – alltså den frivilliga psykiatriska vård som ska finnas för de psykiskt lidande människor som söker och behöver den. Vad för kunskap och grundsyn som döljer sig bakom tvångsdiskursen avseende öppenvården är oklart. I vilket fall som helts torde ambitionen att skapa kontakt och förtroende se minskade chanser att realiseras med en ökad mängd tvångssituationer. I socialstyrelsens psykiatriuppföljning (1997:16) uppmärksammas dilemmat. Öppenvården som bygger på frivillighet, är beroende av att människor vill söka vård. Att bemötandet och respekten för den vårdbehövande människans integritet är avgörande var också glasklart i en snart 50 år gammal statlig utredning. I medierna efter våldsdåden 2003 uppmärksammades det sällan.

”Mer och mer har man kommit underfund med att även den till synes mest apatiska patient /.../ är utomordentligt känslig för själva den atmosfär som omger honom, och särskilt för varje åtgärd som han uppfattar som uttryck för intresse eller ringaktning för honom som mänsklig varelse och individ eller som tro

på eller misströstan i fråga om hans möjligheter att återvinna hälsan” (SOU 1958:38, s. 84).²⁰

Psykiatrisk expertdominans

Rättspsykiatrier och allmänpsykiatriker är de experter som dominerade i medierna. Dominansen medför ett tolkningsföreträde efter våldsdåden. Även om uttalandena är många, är de tillfrågade psykiatrikerna få. Det blir således med en del av den psykiatriska professionens tänkesätt och termer den psykiska sjukdomen definieras och orsaker artikuleras.

I 18 artiklar i DN uttalar sig dessa yrkesgrupper. Efter psykiatrikerna är det kriminologisk expertis som uttalar sig oftast, med uttalanden i 4 artiklar. Avståndet är således stort till praktiserande psykoterapeuter, psykologer, och den socialmedicinska expertisen. De bereds plats i Dagens Nyheter vid ett eller ett par tillfällen var. Även om expertutlåtandena är färre i Aftonbladet och Rapport, föreligger ungefär samma dominansförhållande (se tabell 4). Situationen var en liknande efter mordet i Falun, Bjuv och på Stureplan i början av 1990-talet, då över 50 procent av experterna som uttalade sig i medierna var rättspsykiatriker. Därefter kom sociologer och kriminologer med 10 procent vardera (Lindbom, 1999).

Den psykiatriska expertisen, läkarna, tänker sig möjliga gärningsmän, klassificerar tänkbara karaktärsdrag med

²⁰ Citerat ur Steinholtz Ekecrantz (1995: 25)

TABELL 4. ÖVERSIKT ÖVER ANTAL ARTIKLAR/INSLAG DÄR OLIKA EXPERTER UTTALAR SIG.

Expertkunskap	DN (33 artiklar)	Aftonbladet (11 artiklar)	Rapport (9 inslag)
Rättspsykiatrisk/psykiatrisk	18	7	7
Socialmedicinsk	2	0	1
Psykoterapeutisk	4	0	1
Psykologisk	1	2	0
Kriminologisk	4	2	0
Genusvetenskaplig	1	0	0
Historisk	2	0	0
Idé- och lärdoms-historisk	1	0	0

diagnoser. De berättar vad de tror har utlöst våldet. Den dispositionella attributionen får en psykiatrisk språkdräkt:

”Mannen tillhör den grupp som har narcissistiska personlighetsstörningar. Dessa personer har en benägenhet att ha ihjäl folk eftersom de har ett raseri i sig och tappar kontrollen när aggressionen bryter igenom. Personer med till exempel en antisocial störning är mer kyliga och kontrollerade, de skulle inte agera så här.”²¹

Experterna är inte särskilt intresserade av att förklara beteenden med avseende på situationella eller upp-
växtrelaterade faktorer. Förklaringen av en händelse blir den psykiatriska klassifikationen, och möjligen sätts diagnosen i relation till ett missbruk. I fallet ovan användes psykodynamisk diagnostik, dock utan att lyfta fram den psykodynamiska bakgrunden och förståelsen av psykiskt lidande. Diagnosen, ja klassifikationen av en människa, blir i sig själv tillräcklig. På sådana uttalanden följer ofta en kritik av psykiatris yttre betingelser; dess ekonomi, bristande tvångslagstiftning, för få slutenvårdsplatser, bristen på psykiatriker, och så vidare.

Motbilder

I sammansatta bilder och motbilder framkommer perspektiv där orsakerna till våldet, eller representationen av människor som lider av svåra psykiska problem, tillåts vara just sammansatt eller annorlunda än den dominerande. I vissa fall kunde perspektiven som kom till uttryck i dessa artiklar vara helt oppositionella i förhållande till den orsaksförklaring som riktade uppmärksamheten mot psykisk sjukdom och psykiatris förutsättningar.

Olika typer av oppositionella perspektiv och motbilder utgjorde drygt en fjärdedel av materialet i Dagens Nyheter. I Aftonbladet var det 14 procent. De kritiska perspektiven förekom framför allt på kultur- och debattsidor, men även i insändare. Motbilderna var alltså mycket färre till antalet, men också långt mindre synliga än exempelvis dispositionella attribueringar som exponerades på förstasidor, nyhetssidor och i stora rubriker. Skillnaden är därför större än vad siffrorna antyder.

Vid en jämförelse mellan Dagens Nyheter nyhetsartiklar och Rapport, framgår att motbilderna är ungefär lika många (16 respektive 17 procent). Efter hand så breddades Rapportens nyhetsbevakning av psykiatrifrågorna genom att företrädare för brukare intervjuades i ett par reportage och professionella som

företräder andra synsätt än psykiatris traditionellt medicinska fick visst utrymme.

Även om det var ovanligt, så kunde människor med svåra psykiska problem beskrivas som ofarliga för andra. Likaså kunde personlig utveckling skildras. I ett personporträtt på Dagens Nyheter Insidan berättar en kvinna om sitt liv.²² Här framträder en människa som tidigt farit illa i relation till missbrukande, aggressiva, avvisande föräldrar. Hon utsattes också för sexuella övergrepp av en släkting. Som ung klarade hon ändå av att åka till USA, och trivdes där med arbetet som au pair. Men väl i Sverige igen, och i sviterna av de svåra uppväxtåren, isolerar hon sig och flyr verkligheten i sina fantasier. Efter självmordsförsök blir hon inlagd. Under åttiotalet får kvinnan tala med en psykolog varje vecka, och livet blir lättare att hantera. Hon får stöd i allt hon faktiskt har klarat av, också som förälder. Idag, berättar hon, rymmer livet glädje, kreativitet, arbete och gemenskap.

Artikeln berättar en människas livshistoria. Kvinnans person och situation skildras efter hand som livet och berättelsen har sin gång. Istället för att som i stereotypa framställningar fixera ett drag som i kulturen känns igen från berättelser, filmer och fiktion, visar artikeln på kontinuerlig karaktärsutveckling och möjlig förändring. Orsak och verkan är inte höljt i något dunkel. Om kvinnans uppväxtvillkor och sociala situation skulle ha utelämnats, om flykten in i fantasivärlden hade varit lösryckt från sitt sammanhang, då hade hon också framstått som märklig, ja fullständigt irrationell, kanske också skrämmande. Men med hela berättelsen tillgänglig framträder också det subjektivt rationella.

Nu är det emellertid rätt så harmlöst att fly in i en fantasivärld. Ett tragiskt mord föranleder starka känslor, och det blir i allmänhet svårare att se till bakgrunden, kontexten, de situationella faktorerna (Augoustinos & Walker 1995). I Rapport den 23 september kom ändå perspektiv fram som bottnade i brukarens situation. Orsaksförklaringen är plötsligt inte enbart dispositionell, utan också situationell. Det är något utanför individen som denne reagerar på, och som kan leda fram till ett våldsbrott.

En brukarrepresentant berättade:

”Ofta så har man inte sett och hört, man har inte tagit hand om dem, så då blir det en reaktion, de har blivit förnedrade eller bortgjorda, och då smäller det. Då händer det något runt i kring, i förtvivlan oftast, eller att man vill bli sedd.”

21 ”Jag trodde inte att det var han” DN 030918

22 ”Äntligen har verkligheten blivit bättre än fantasin” DN 030930

I Rapport den 5 oktober problematiserades också kraven på utökad tvångsmedicinering. Till skillnad från tidigare formulerades inte problemet som motvillighet till vård, utan som motvilja att drabbas av biverkningar av antipsykotiska medel, så kallade neuroleptika. En professor i farmakologi berättade:

"Rätt många upplever de här biverkningarna som mycket olustiga, och därför är det en väldigt hög tendens för de här patienterna att upphöra med dem. Och det är därför det kommer in detta att man måste tvångsmedicinera. Om man kunde ta fram medel som inte hade dessa biverkningar, utan som patienten accepterade då skulle läget kunna bli ett helt annat."

I den ansenliga kritiken av psykiatrireformen, med framhållandet av bristen på slutenvårdsplatser och behovet av tvångsåtgärder, var tillgången till psykoterapi en icke-fråga i de studerade tidningarna. De debatt- och insändarartiklar och de reportage som uppmärksammade psykoterapi som behandling är därför närmast att betrakta som motbeskrivningar till de dominerande. Det hör sannolikt ihop med att fokus låg på psykiatrins yttre betingelser, och inte på vad för reellt vårdinnehåll den psykiatriska vården erbjuder. I DN nämndes psykoterapi på debattsidorna vid två tillfällen, en gång i negativa termer av en rättspsykiatriker,²³ en gång i positiva termer av en psykiatriprofessor som också har kompetens för psykoterapi. I den sistnämnda artikeln uttrycktes flera oppositionella perspektiv, bland annat i kritiken av kompetensen och sjukdomssynen inom den svenska psykiatrin. Här stod just de inre förhållandena i centrum istället för de yttre.²⁴ I Aftonbladet nämndes förbigående den bristande tillgängligheten till psykoterapi i en kort insändare.²⁵

I Rapport fick ämnet större utrymme. I ett reportage den 19 september uppmärksammades kognitiv beteendeterapi (KBT) som en effektiv behandlingsform för unga kriminella.²⁶ I ett reportage den 1 oktober betonades att tidig hjälp i form av psykoterapi många gånger kan sätta stopp för utvecklingen av psykossjukdomar. I nyhetsankarets påannonsering antyds också att perspektiven som kommer till uttryck i reportaget är en reaktion på en dominerande, redan befintlig diskurs:

"Lösningen inom den psykiatriska vården är inte *bara* att låsa in fler sjuka. Mer resurser till *psykoterapi* skulle kunna hjälpa långt *innan* en människa har fått en fullt utvecklad psykisk sjukdom. Det hävdar flera psykoterapeuter idag."

Om vissa motbilder var oppositionella i sina perspektiv på psykiska problem och psykiatrisk vård så skiljde sig en annan på ett mer fundamentalt sätt. I Aftonbladet

den 7 oktober undrar skribenten hur en debatt om våldet i samhället kan föras utan att genus kommer på tal. "Finns det någon anledning att undvika de sociokulturella och historiska konnotationerna mellan maskulinitet/mansroll och våld?" Istället för att bara "badda och låsa in symptomen" borde våldets mångbottnade och samhällseliga orsaker diskuteras.²⁷

Jämförelse

En viktig skillnad mellan nyhetsprogrammet och de studerade tidningarna, är att psykisk sjukdom och psykiatrisk vård aktualiserades i tio nyhetsprogram av trettio. I tidningarna nämndes temat på något sätt varje dag under hela den studerade perioden. Även om spekulationerna redan den 10 september var omedelbara i Rapport, så måste rapporteringen sägas ha behärskats.

Skillnaderna mellan DN, Aftonbladet och Rapport är annars inte så mycket tematiska som kvalitativa. Dessa är emellertid påtagliga. Motbilderna och de sammansatta bilderna var avsevärt fler i Dagens Nyheter (se tabell 5). Även Rapport's inslag nyanserades då brukare och andra experter än den medicinska/psykiatriska fick komma till tals. Kvällstidningen i studien, Aftonbladet, var ensidigare, rårare och mer spekulativ i sin rapportering. Det gällde språket, men också i den meningen att Aftonbladet uppmärksammade fler brott som fick samma behandling. Psykisk ohälsa relaterades till förföljda celebriteter, gamla våldsdåd som aktualiserades på nytt, spektakulära våldsdåd begångna i andra länder. Det till synes oförklarliga våldet fick över huvud taget större utrymme. Gemensamt för medierna, liksom den expertis som intog en dominerande ställning, är att de sällan uppmärksammar att våldets orsaker är mångbottnade, där traumatiska upplevelser jämte missbruk och social utsatthet samspelar till tragiska skeenden (Swanson et al 2002).

I och med att de flesta motbilder och sammansatta bilder i tidningarna inte återfanns på nyhetssidor, blir en jämförelse med Rapport mer rättvisande då bara nyheter jämförs. Då visade det sig att Rapport och Dagens nyheter hade ungefär lika stor mängd motbilder och sammansatta bilder (16 respektive 17 procent).

23 "Våldsverkare måste tvångsmedicineras" DN 030926

24 "Demagogiskt struntprat om utvecklingen av psykiatrin" DN 03916

25 "Fler skulle få vård i tid" Aftonbladet 030927

26 Vi nämner inslaget, trots att det inte ingick i studiens urval och således inte finns representerat i resultattablerna

27 "Våld. Våld. Mäns våld. Hanna Hallgren om en missad vinkel i psykdebatten" Aftonbladet 031007

Diskussion

Syftet med studien har varit att undersöka mediebilderna av psykisk sjukdom och psykiatrisk vård i samband med våldsdåd. Att se på vilket sätt psykiska problem och psykiatrisk vård sätts in i orsakssammanhang är centralt. I korthet visar resultaten att de entydigt dispositionella attribueringarna dominerade, alltså de individualiserade och psykiska orsaksförklaringarna. Vidare var den institutionella orsaksförklaringen mycket vanlig, det vill säga den förklaring som också uppmärksammar den psykiatriska vården och vårdpolitiken som problemet. De situationella orsaksförklaringarna var få, oavsett media. Det gäller både svåra psykiska problem/sjukdomar och våldsbrott. Ofta fick själva beteckningen "psykiskt sjuk" besvara den angelägna frågan *varför*. Liksom ondskan har förklaringskraft nog i sig själv tycks psykisk sjukdom ha haft det efter våldsdåden 2003.

Förutom att psykisk sjukdom på ett ytligt sätt blev determinant för det fruktansvärda våldet, fylldes också bilden av den psykiskt sjuka med kännetecken som plötslighet, oberäknlighet och en närmast total irrationalitet. Våldsmän antogs ha "inspirerats" av andra våldsdåd, eller påverkats av en "hetsig EMU-debatt". Mot bakgrund av andra liknande våldsdåd som inträffat tidigare samma år, målades en bild upp av ett utbrett irrationellt och oberäkneligt våld som begås av psykiskt sjuka gärningsmän.

När det gäller den andra dominerande förklaringen, den institutionella, var kritiken mot den psykiatriska vården ofta generaliserande. Då kritiken var specifik var nästan alltid yttre faktorer som uppmärksammades, som behovet av större ekonomiska resurser, fler slutenvårdsplatser, skärpt tvångslagstiftning, fler psykiatriker. Vårddinnehåll var inte på agendan, inte heller kompetens (med undantag för den att använda ett så kallat hcr-20-formulär för riskbedömning).

Mot dessa dominerande bilder stod vissa motbilder. Här kunde det strukturella manliga våldet framhållas som betydligt viktigare att diskutera än enskilda individer som har psykiska problem. Den psykiatriska, medicinska modellen ifrågasattes. Biverkningar av antipsykotiska mediciner uppmärksammades. Personer med psykiska problem beskrevs som ofarliga för andra, som offer för olyckliga omständigheter som kämpar och gör sitt bästa trots en svår tillvaro. Dessa bilder var emellertid få och hade inte någon framskjuten plats i medierna.

De dominerande bilderna är problematiska av flera anledningar. Flera studier visar att det generellt är få av de som lider av svåra psykiska problem som är farliga för andra (se Swanson et al 2002; Bülow 2004). Med ett nyhetsflöde så koncentrerat på psykisk sjukdom relaterat till tragiska våldsbrott, riskerar fakta få stå tillbaka för dramatiska utsnitt ur verkligheten som ger näring åt fördomar om psykisk sjukdom. Ytterligare stigmatisering blir följden för en redan sårbar och socialt åsidosatt grupp (Philo 1999; Höijer & Rasmussen 2005).

En risk är att psykisk sjukdom och våld konstrueras till en kausal kedja. Det ena åtföljer det andra. Våldet får sin skenbara förklaring via psykiatriska diagnoser, lekmanamässiga eller professionella. Inträffar något nytt till synes irrationellt våldsdåd placeras det lätt i samma kategori. Så blev det med dubbelmordet i Linköping hösten 2004. Genast antogs mördaren vara "psyksjuk". Ju fler våldsdåd den kausala enheten omfattar, desto lättare tycks det bli att snabbt låta den omfatta ännu fler (Augoustinos & Walker 1995).

Att den psykiska sjukdomen, som isolerad företeelse, framställs som determinanten för grova våldsbrott är olyckligt. De psykiskt sjuka eller störda människor som gör sig skyldiga till förfärliga våldsbrott har ofta gemensamt en kombination av tre faktorer. För det första lider de i sviterna av egen traumatisering och viktimisering, för det andra är missbruk vanligt, och för

TABELL 5. JÄMFÖRANDE ÖVERSIKT. HORISONTELL PROCENT.

	Dispositionell	Institutionell	Disp/Inst.	Sammansatt/ Motbilder	(antal)
DN	27 %	18 %	27 %	28 %	(100)
Aftonbladet	42 %	10 %	33 %	15 %	(96)
Rapport	29 %	8 %	46 %	17 %	(24)

Översikten i tabell 5 visar en dominans av dispositionella attribueringar, dvs. individualiserade och psykiska orsaksförklaringar, samt institutionella attribueringar, där framförallt den psykiatriska vården och vårdpolitiken betraktas som problemet.

det tredje hemlöshet vilket automatiskt resulterar i exponering för otrygga och ibland våldsamma miljöer (Swanson et al 2002). I svenska medier antas gärningsmän ha "inspirerats" av andra våldsdåd eller blivit upphetsad av "stämningen" före ett EMU-val. De svåra sociala förhållanden och erfarenheter som ofta föregår en psykiskt sjuk persons våldsbrott antas inte vara en del av orsakssammanhanget. Istället trivialiseras situationen med anspelningar på dramatiska symptom. Det är en annan väg att uppmärksamma våldet i hemmen. Det är en annan väg att uppmärksamma vad det är för manlighet uppväxande pojkar har att identifiera sig med, liksom vad för "disposition" för våld som skapas i den egna utsattheten och i bevittnandet av andras.

En bidragande orsak till den undanskymda plats sådana resonemang fick kan vara att den psykiatriska/ medicinska expertisen, som fick en slags självskrivna förklarande roll i sammanhanget, mycket sällan framhöll uppväxtrelaterade eller situationella orsaker till psykiska problem och våldsdåd. Med en biomedicinsk dominans inom psykiatrin (Svensson 1991; Bülow 2004) befinner sig psykoterapeuter, psykologer och socionomer lägre i hierarkin. Enligt journalistisk sedvana vänder sig medierna till personer i chefsposition, alltså till

chefsöverläkare och psykiatriprofessorer. Medvetet eller ej levereras så en medicinsk modell på psykiska problem och våldsbrott, som inte tar lika stor hänsyn till uppväxt, miljö, situation etcetera.

Att det sällan presenteras någon bakgrund till de psykiska problemen, eller till våldet, kan också fylla en funktion. En sådan kunskap eller medvetenhet skulle nämligen kullkasta, eller åtminstone komplicera de resonemang som så ofta i medierna framhöll tvingande åtgärder som en av lösningarna på psykiatris problem. Politiker skulle heller inte få visa sig så bryskt "handlingskraftiga". Med kunskapen följer att vi måste betrakta gärningsmännen som offer för mycket olyckliga omständigheter. Ett sådant ställningstagande skulle strida med den mediala och vardagliga moraliska rationaliteten och vår önskan att döma och straffa skulle kompliceras (Lindblom 1999).

Samtidigt beskriver Estrada (2004) en förändring från 1970-talet till 1990-talet, som en förändring från socialpolitik till kriminalpolitik. Behandling och rehabilitering har fått stå tillbaka för ett allt mer utbredd strafftänkande. Att förstå gärningsmannen beskrivs som oförenligt med att förstå offret och ha ett offerperspektiv.

Litteraturförteckning

- Anderson, M. (2003). " 'One flew over the psychiatric unit': mental illness and the media." *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 10: 297-306.
- Angermeyer, M. C. & Matschinger, H. (1996). The effect of violent attacks by schizophrenic persons on the attitude of the public towards the mentally ill. *Soc. Sci. Med*, 43 (12): 1721-1728.
- Arboleda-Flórez, J. (2003). "Considerations on the Stigma of Mental Illness." *The Canadian Journal of Psychiatry*, 48 (10): 645-650.
- Augoustinos, M. & Walker, I. (1995). *Social Cognition: An Integrated Introduction*. London: Sage.
- Best, J. (1999). *Random Violence. How We Talk about New Crimes and New Victims*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Bourdieu, P. (1997). *Kultur och Kritik*. Göteborg: Daidalos.
- Bülow, P. (2004). *Efter mentalsjukhuset: En studie i spåren av avinstitutionaliseringen av den psykiatriska vården*. Linköpings Universitet: Institutionen för Hälsa och Samhälle. Akademisk avhandling.
- Cutcliffe, J.R. & Hannigan, B. (2001) "Mass media, 'mosters' and mental health clients: need for increased lobbying." *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 8: 315-321.
- Dyer, R. (1996). "The role of stereotypes." I Marris, P. & Thornham, S. (red.) *Media Studies. A Reader*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Estrada, F. (2004). "Brottslighetens politiska dynamik. Ledarsidors syn på ungdomsbrottslighet 1970-1999." I Blomberg, H. et al (red.) *Sociala problem och socialpolitik i massmedier*. Lund: Studentlitteratur.
- Goffman, E. (1963/2004). *Stigma. Den avvikandes roll och identitet*. Stockholm: Prisma.
- Hallam, A. (2002). "Media influences on mental health policy: long-term effects of the Clunis and Silcock cases." *International Review of Psychiatry*, 14: 26-33.
- Huang, B. & Priebe, S. (2003) "Media coverage of mental health care in the UK, USA and Australia." *Psychiatric Bulletin*, 27: 331-333.
- Höijer, B. & Rasmussen, J. (2005). *Medborgare om mordet på Anna Lindh och andra våldsdåd*. Krisberedskapsmyndigheten (under utgivning).
- Lippmann, W. (1922/2004). *Public Opinion*. New York: Dover Publications Inc.
- Steinholtz Ekecrantz, L. (1995). *Patienternas Psykiatri*. Stockholm: Carlsson. Akademisk avhandling.
- Markström, U. (2003). *Den svenska psykiatrireformen. Bland brukare, eldsjälar och byråkrater*. Umeå: Boréa. Akademisk avhandling.
- Nairn, R. (1999). "Does the use of psychiatrists as sources of information improve media depictions of mental illness? A pilot study." *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 33: 583-389.
- Nairn, R., Coverdale, J, & Claasen, D. (2001). "From source material to news story in New Zealand print media: a prospective study of the stigmatizing processes in depicting mental illness." *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 35: 654-659.
- Penn, D. L. & Wykes, T. (2003). "Stigma, discrimination and mental illness." *Journal of Mental Health*, 12 (3): 203-208.
- Philo, G. (1999) "Media and Mental Illness" I Philo, G. (red) *Message Received*. London: Addison Wesley Longman.
- Philo, G & Secker, J. (1999). "Media and mental health" I Franklin, B. (red.) *Social Policy, the media and misrepresentations*. London: Routledge.
- Pollack, E. (2004). "Medierade brott." I Blomberg, H. et al (red.) *Sociala problem och socialpolitik i massmedier*. Lund: Studentlitteratur.
- Seale, C. (2002). *Media & Health*. London: Sage.
- Signorielli, N. (1993). *Mass Media Images and Impact on Health*. Westport, Conn: Greenwood Press.
- Socialstyrelsen. (1997). *Ideologier, Kulturer och synsätt inom psykiatrin*. Psykiatriuppföljningen 1997:16. SOU 1958:38.
- Steadman, J. & Coccozza, J. J. (1977). "Selective Reporting and the Public's Misconceptions of the Criminally Insane." *Public Opinion Quarterly*, 41 (4): 523-533.

Steinholtz Ekecrantz, L. (1995). *Patienternas psykiatri. En studie av institutionella erfarenheter*. Stockholm: Carlssons förlag. Akademisk avhandling.

Svensson, T. (1991) "Psykisk sjukdom och social avvikelse – Argumentationslinjer i 1960- och 70-talskritiken av begreppet psykisk sjukdom." I Fredén, L. & Svensson, T. (red.) *Perspektiv på psykisk sjukdom*. Linköpings Universitet: Tema Hälso- och sjukvården i samhället. SHS 13, 1991.

Swanson, J.W. et al (2002) "The social-environmental context of violent behavior in persons treated for severe mental illness." *American Journal of Public Health*, 92 (9): 1523-1531.

Wahl, O. F. (1995). *Media Madness. Public Images of Mental Illness*. New Brunswick : Rutgers Univ. Press.

Wilson, C. et al (1999). "Mental illness depictions in prime-time drama: identifying the discursive resources." *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 33: 232-239.

Winter Jørgensen, M. & Phillips, L. (1999). *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.

Otryckta källor

Rapport	030910
Rapport	030911
Rapport	030912
Rapport	030916
Rapport	030917
Rapport	030919
Rapport	030923
Rapport	030926
Rapport	031001
Rapport	031002
Rapport	031005
Rapport	031006

Våldsbrott provocerar och ställer relationen mellan individ och samhälle på sin spets. I samband med våldsbrotten under 2003 stod psykiskt sjuka våldsmän i centrum. Hur framställde då media psykiskt sjuka människor och den psykiatriska vården? Vilket språk och vilka bilder använde man? Vilken social betydelse fick skildringarna och går det att i berättelser om våldsdåd se den bakomliggande synen på psykisk sjukdom? Det är några frågor som den här studien från Örebro universitet försöker ge svar på.

Studien har tillkommit med medel från Allmänna arvsfonden och Europeiska socialfonden och gjorts i samarbete mellan Örebro universitet, Riksförbundet för Social och Mental Hälsa, Paraplyprojektet och Handikappförbundens samarbetsorgan.

